PROSPEKTIVA MALE PRIVREDE U SRBIJI

Radmilo Todosijević, prof. dr

Ekonomski i Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Novom Sadu

Apstrakt

Ovaj rad želi da analizira uslove privređivanja za mala i srednja preduzeća u okolnostima tranzicije i globalizacije. Očigledno je da ambijent za poslovanje u Srbiji nije povoljan. Zbog toga želimo da analiziramo uzroke ovog stanja i da damo prognozu šta nas očekuje u skorijoj budućnosti. Uzroci svim našim nevoljama u sadašnjosti su po pravilu pogrešne odluke iz prošlosti, jer da su odluke bile dobre mi nevolje ne bismo imali.

Ključne reči: preduzetništvo, mala i srednja preduzeća, globalizacija, tranzicija, ekonomska kriza

PROSPECTIVE OF SMALL ECONOMY IN SERBIA

Abstract

This paper tries to analyse the conditions of doing business for small and medium enterprises in the time of transition and globalisation. Obviously, these conditions are not favourable in Serbia. Therefore, we want to analyse causes of this situation and to give a prognosis what will happen in the near future. Causes of our trouble in the present are, as a rule, wrong decisions in the past, because if these decisions had been good we would not have had trouble.

Keywords: entrepreneurship, small and medium enterprises, globalisation, transition, economic crisis

JEL codes: A10

Umesto uvoda

Dijagnoza sadašnje pozicije države: Teret zaduženosti, Zakon o zaštiti svojine, Neoliberalni pristup, Politika stvaranja nezaposlenih, Klasni raskol u vidu geografskog i nacionalnog izraza.

Mi smo tužan primer promašenog društvenog projekta

Ceo XX vek od 1906 g. do danas prošao nam je bez ciljne usmerenosti i vizije za budućnost.

Politika se javlja kao nedefinisana oblast i profesija, a nedefinisane oblasti magičnom snagom privlače nedefinisane ljude.

Dijagnoza pozicije preduzeća: dijapazon razmišljanja preduzeća jednak je dijapazonu razmišljanja na nivou države.

To je pogubno za menadžment

Opšti model upravljanja preduzećem:

1. Kako će izgledati okruženje u kome posluje? Tehnologija? Potrošači? Potrebe-nove? Konkurencija? Politički sistem? Društveno ekonomski sistem? Drugi faktori? Šanse? Pretnje? Rizici?
2. Gde je preduzeće i šta je danas? Definicija preduzeća: igra, igrači, cilj, ishod: Mix proizvodi? Resursi preduzeća? Stabilnost? Konkurentna pozicija? Fleksibilnost? Politika preduzeća? Problemi? Sposobnosti? Slabosti? Gde želi preduzeće da ide: Da iskoristi šanse!? Da izbegne pretnje!? Sačuva snagu? Reši probleme? Prebrodi slabosti.
3. Kako stići na definisani cilj?: Strategija? Taktika? Prognoze i uslovni planovi? Resursi? Odgovornosti?

Kriza?

Svetska ekonomija prolazi kroz »tektonska pomeranja« i kroz »potope i uzlete transformacija«. Ovo zbog činjenice da nema univerzalnog modela za promene, i da nema recepture.¹

Ekonomski mislioci novoga doba poseduju dva karakteristična svojstva: 1. nekoliko hrabrih gleda napred u novo zlatno doba prospektive i prosperiteta (!?) i 2. Većina predviđa neki oblik ekonomske konačne bitke.

U svim bogatim industrijskim nacijama, sve više ljudi je zabrinuto zbog rastuće nezaposlenosti i stragnirajućih plata... Navodni uzroci su globalizacija i zadirujuće brza tehnološka promena. Kompjuteri i roboti, zajedno sa menadžment tehnikama, govori se, uništavaju radna mesta. Istovremeno, slobodni tokovi trgovine i kapitala i ogromni progresi u telekomunikacijama, povećali su međunarodno takmičenje (konkurenciju) i firmama olakšali da proizvodnju prenesu u zemlje u razvoju sa niskim nadnicama. Mnogi osećaju da nevidljiva ruka Adama Smita pokušava da ih gurne sa litice. Sumnja se da današnje politike vlada ne funkcionišu više, jer nisu pogodne za novu globalnu, digitalnu ekonomiju.² Pitanje koje se može generalno postaviti moglo bi da glasi: Da li tehnološka revolucija iziskuje i ekonomsku revoluciju.

Survavanjem troškova komunikacija, informatičke tehnologije su pored toga i pomogle globalizaciju proizvodnje i finansijskih tržišta. Za uzvrat globalizacija podstiče tehnologiju intenziviranjem konkurencije i ubrzavanjem difuzije tehnologije putem direktnih inostranih investicija. Zajedno, pokazaće se, da informatičke tehnologije i globalizacija savladavaju efikasnije prostor i vreme.

Tokom poslednjih dvadeset i pet godina globalna mreža kompjutera, telefona i televizora, ali i druge naprave poslovne i zabavne elektronike, povećale su svoj

¹ Lavina futurofobičnih knjiga nagoveštava, ni manje ni više, nego kraj starog ekonomskog poretka. Pogledajmo naslove knjiga: "Kraj izobilja", "Kraj rada", "Smrt inflacije", "Smrt konkurencije", "Kraj geografije", "Smrt novca" ili čak "Smrt ekonomske nauke".

² Lester Thurow, ekonomista na MIT, argumentiše u svojoj knjizi "Budućnost kapitalizma", da tektonska pomeranja obaraju stara pravila kapitalizma.

kapacitet prenošenja informacija za oko dva miliona puta. Kompiuterska moć se udvostručuje približno svakih 18 meseci u skladu sa Murovim zakonom.³ Pitanje se postavlja: može li se upoređivati nivo tehničke savremenosti i kvalitet outputa ili to treba posmatrati uvek u kontekstu vremena dešavanja, bilo promene, bilo određene tehnoeekonomske dominacije.

Slika 1. Vizija nacionalnog inovacionog sistema

Више привреда, raznih zemalja, otvorila su svoja tržišta za trgovinu i kapital. Da li je to njihov put u produbljenje siromaštvo? (Razvijeni napreduju sa bržim tempom i sa jačim intenzitetom, jer u službu tazvoja mogu staviti više naučnotehničkih i materijalnih potencijala). Na globalnom tržištu kapitala ogromne sume novca transferuju se preko granica na dodir dugmeta. Tipičana dnevna trgovina devizama vinula se na 3,5 milijardi dolara. Transakcije preko granice akcijama i hartija od vrednosti su se sa 3% američkog BDP 1970 g. popele na 136% u 1995 g. Koliko li je danas? Tendencija je nastavljena a prognoze izvodljive.

Kako se privrede pomeraju sa industrijskog doba čelika i automobila ka dobu informatike i računara, neki učenici ljudi su uvereni da stari zakoni ekonomske nauke više ne važe. Osnovu za ovakvo razmišljanje čine sledeće popularne teze:

1. Informatičke tehnologije, za razliku od bilo koje ranije tehnologije, uništiće više radnih mesta nego što će ih stvoriti!?
2. Globalizacija i tehnološka promena su poremetili društveni ugovor izmedju radnika i poslodavaca: sva korist od veće produktivnosti ide vlasnicima kapitala na štetu radnika, dovodeći do pomeranja prihoda od nadnica ka profitu bez presedana?

³ Gordon Moore, suosnivač Američkog Intela-a

3. Teorija komparativne prednosti koja podupire slobodnu trgovinu podriva novu mobilnost tehnologije i kapitala što firmama u bogatim zemljama dozvoljava da se lociraju bilo gde u svetu gde je najjeftinije?
4. Inflacija je mrtva!? Slobodna trgovina i nova tehnologija su liberalizovali privrede od ranijih kapacitetnih ograničenja i stoga centralne banke nepotrebno primenjuju preterano oštre monetarne politike. Ovo je pogubno za zemlje u razvoju, jer monetarizam izneverava kao strategija rasta.
5. Informacione tehnologije će prouzrokovati monopolističku koncentraciju biznisa ugrožavajući takmičenje konkurenciju, osnovu ekonomije slobodnog tržišta.

Zajednička poruka iza svih ovih ideja mogla bi da se sintetizuje u činjenici da svetska ekonomija koja se menja, zahteva, ni manje ni više, novu ekonomsku paradigmu. To podrazumeva neprekidno prilagođavanje i aktivno povratno razvojno delovanje u skladu sa procesima koji se odigravaju u eksternom okruženju. Alternative bi možda mogle biti sledeće:

1. Ako tehnologija uništava radna mesta, onda vlade možda treba da otežavaju firmama da daju radnicima otkaze;
2. Ako više ne postoji ništa nalik na komparativnu prednost, tada možda trgovinske prepreke i subvencije domaćoj industriji imaju smisla;
3. Ako je inflacija mrtva (!?) ili možda uspešno kontrolisana, tada možda centralne banke treba da prestanu da budu tako obazrive, vreme je za snižavanje kamatnih stopa i biti opredeljen za rast i razvoj.

Samo pažljiviji naučni pogled na implikacije Informatičko tehnološke revolucije na produktivnost, radna mesta, trgovinu, inflaciju i organizaciju preduzeća i tržišta poziva u pomoć stare udžbenike iz ekonomije i ukazuje na to da je veliki deo ovog pomodnog razmišljanja jednostavno pogrešan. Informatičke tehnologije nagoveštavaju svakako jednu drugu industrijsku revoluciju, ali razumevanje i savladavanje ove revolucije ne zahteva i revoluciju u ekonomskoj nauci.

Obim, kako globalizacije, tako i informatičkih tehnologija se u velikoj meri uveličava.⁴ Po nekim merilima ekonomije su početkom ovoga veka bile otvorene i integrisane kao što su danas. Trgovina većine industrijskih zemalja kao deo BDP nije mnogo veća sada nego što je bila pre jednog veka. I dok je kapital svakako postao neuporedivo mobilniji poslednjih decenija, neto tokovi kapitala medju državama su u stvari bili veći u odnosu na BDP.

Na tehnološkoj strani takodje možemo diskutovati odnosno i argumentisati da su železnice, parobrodi i prvi transatlantski podmorski telegrafski kabl 1860 bili daleko revolucionarniji od satelitskih spajanja, interneta i drugih današnjih digitalnih i virtualnih čarolija. Ono što je drugačije jeste da je globalizacija u XIX veku bila podsticana opadajućim transportnim troškovima, dok sada globalizaciju podstiču survavajući troškovi komunikacije. Ovi troškovi odnosno cene omogućavaju mnogo dublju međunarodnu integraciju. Jeftine u efikasne komunikacione mreže

⁴ Karl Marks, Manifest... "Proleter i svih zemalja ujedinite se". Nije li to globalistički zahtev ili samo parola, ili Isus Hristos, "Ja sam tvoj gospod bog nemaj drugih bogova osim mene".

omogućavaju kompanijama da različite delove svog proizvodnog procesa lociraju u razne zemlje a da istovremeno budu u tesnom kontaktu sa njima.

Globalizacija s jedne strane i informatičke tehnologije sa druge strane, će zasigurno imati ogromne implikacije za firme, radnike i vlade. Implikacije ne moraju biti loše. Nastojaćemo da argumentovano ukažemo na činjenicu da će informatičke tehnologije pružiti značajan podstrek rastu, pa prema tome i životnom standardu naročito u bogatim industrijskim zemljama. Ta korist će se teško moći meriti, jer konvencionalna ekonomska statistika, projektovana za industrijsko doba, nije dorasla informatičkom dobu. Sa druge strane ne postoji nikakvo argumentovano opravdanje za apokaliptično predskazanje rastuće nezaposlenosti i smanjenih nadnica zbog zamene radnika kompjuterima ili stranim radnicima u bogatim industrijskim zemljama. Neke firme i radnici će zaista biti potisnuti ali ukupno informatičko društvo, kao i svaka tehnološka revolucija pre toga, će stvoriti bar onoliko radnih mesta koliko uništava i u celini. Nova radna mesta će biti bolje plaćena nego stara, upravo zbog činjenice da će zahtevi za ta radna mesta i za zadatke u okviru njih biti na višem nivou složenosti, a mnogi zadaci će se izvršavati po unapred definisanom softveru, tako da će upravljačka i kontrolna funkcija sve više dolaziti do izražaja nego funkcija neposrednog izvršenja koja bi se manifestovala operativno kroz mehanički pristup.

Promene i novatorije uvek će dovesti do podsticanja straha i neizvesnosti, upravo zbog činjenice da je promena uvek rušilačka i nagla i da joj se neko suprotstavlja. Uprkos tome, promena je prosto, ekonomski rast pod drugim imenom.⁵

Stalan rast dohotka i zaposlenosti počiva na stalnom pomeranju resursa od industrija koje propadaju do industrija koje su u razvitku u jednom procesu koji je sjajno opisao J. Šumpeter kao »kreativne destrukcije«⁶ Nasuprot tome, zamrznuto tržište rada, bez primanja ili otpuštanja radne snage, bilo bi zaista razlog za zabrinutost. Isto tako, ako vlade pokušavaju da zaštite firme i radna mesta od promena putem uvoznih tarifa, subvencija ili zaštita zaposlenih, one će sprečiti ne samo promene već i ekonomski rast.

Za privrede kao celine, brza tehnološka promena je čista sreća, jer je dugoročno gledano glavni izvor višeg društvenog standarda. Za pojedince u tim privredama, prednosti nisu uvek toliko očigledne, jer troškovi i koristi informatičkih tehnologija i globalizacije nisu ravnomerno raspoređeni. Čak, ako dugoročno, informatičke tehnologije stvaraju mnoštvo novih radnih mesta, potražnja ili nestašica računarskih programa nije nikakva substitucija višku radnika u čeličanim ili automobilske industriji. Uvek je bilo a i biće dobitnika i gubitnika (zakonitosti teorije igara), a to može da dovede do povećanja nejednakosti u primanjima i izgledima za zaposlenje između kvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika. Ovakvi problemi se teško savladavaju, ali se to upravo može očekivati po tradicionalnoj ekonomskoj teoriji.

Isto tako, ekspanzija ekonomije koja se zasniva na znanju, gde će proizvodnja sve više biti u okviru nematerijalnih vrednosti kao što su informacione usluge,

⁵ 1820 g. $\frac{3}{4}$ američkih radnika obradjivalo je zemlju. Danas taj udeo iznosi jedva 3%. Ostali su mnogo produktivnije zaposleni u drugim sektorima.

⁶ Ovaj stav Šumpetera nedvosmisleno potvrđuje i stavove Gutenberga o dvojnem dejstvu tehničkog progresa, što smo u ovom radu ranije istakli.

propaganda i zabava, a ne u materijalnim dobrima, napraviće veliku razliku između pojedinih privreda, ali ne i u modelu ekonomske nauke. Ekonomska teorija se pokazala mnogo jasnom, mnogostranom i dovoljno prilagodljivom da pruži program za digitalnu budućnost kao i za mehaničku prošlost.

Preduzetništvo

Na preduzetništvo ukazujemo iz pozicije inovativnosti i sklonosti za prihvatanje rizika. Dakle, preduzetnici su inovatori i ljudi koji nisu averzivni, na rizik. Da bi radili bolje i drugačije, preduzetnici moraju da poseduju tzv. "distinktivnu kompetentnost". Distinktivna kompetentnost znači jedinstven uvid u tržište, tehnologiju i menadžment kako bi se moglo suprotstaviti konkurentima. [11]

Odredjeni inovatori imaju prirodan talenat za menadžerstvo (na primer, S. Jobs jedan od osnivača Apple Computers). Međutim, ljudi koji znaju da stvore inovaciju obično ne znaju šta sa inovacijom da učine. Investitori, (i kreditori), takodje, mogu da se uključe u menadžment preduzeća (na primer, predstavnici vlasnika i banaka koji sede u upravnim odborima korporacija) međjutim osnovni posao im je plasiranje finansijskih sredstava u rentabilne poslove. Takodje, odredjeni radnici mogu ući u samostalno bavljenje poslovima ali samo posle odredjene akumulacije (znanja i kapitala). Konačno, menadžeri su, po definiciji, uključeni u poslovanje preduzeća ali postoji velika razlika između aktivnosti menadžera u preduzećima koja su na startu i u preduzećima koja su u zrelim fazama životnog ciklusa. Za početne faze razvoja kao i za sve prelaze između faza životnog ciklusa bitnu komponentu menadžerskog posla čini preduzetnička komponenta.

Ono što preduzetnike odvaja od drugih, to je specifičan način korišćenja faktora proizvodnje. Odredjeni preduzetnici koriste opšte raspoložive informacije da bi proizveli na nov način. Na primer, H. Ford nije izumeo ni automobil ni podelu rada ali je primenio podelu rada na proizvodnju automobila izuzevši pokretnu traku. U najvećem broju slučajeva inovatori nikad i ne postaju preduzetnici. Na primer Leonardo Da Vinci, verovatno najveći inovator ljudske civilizacije, nije uspeo da realizuje najveći broj svojih invencija zbog toga što tehnologija vremena u kome je živio nije bila na dovoljnom nivou da prati njegove izume. Postoje bitne razlike između preduzetništva i menadžmenta. Menadžment bazira na kombinovanju faktora proizvodnje kako bi se proizvodilo dok preduzetništvo bazira na kombinovanju faktora proizvodnje kako bi se inicirale promene. Menadžment je fenomen kontinuiteta a preduzetništvo fenomen diskontinuiteta. Suština preduzetništva su promene, a ništa danas nije tako postojano kao promena. U novije doba preduzetništvo dobija na značaju od kada su velike korporacije zapale u krizu. Opsednuti produktivnošću, menadžeri velikih korporacija više su bili usmereni na nabavku nego na upravljanje prodajom. Ovakva orijentacija je dovela do usporavanja rasta u tradicionalnim granama i do ubrzavanja rasta u novim granama kao što su informatika, telekomunikacije, robotika, genetski inženjering i sl. Nove grane visoke tehnologije karakterišu mala preduzeća u prvim fazama razvoja. U pitanju su preduzeća koja obično u pojedincu spajaju preduzetničku ideju, kapital i menadžerske veštine.

Posto je preduzetništvo, u sustini, promocija ekonomske promene, isti faktori koji utiču na ekonomski razvoj utiču i na razvoj preduzetništva. Konkretno, postoje dve

grupe ekonomskih faktora. Prvu grupu čine tržišne mogućnosti, odnosno, novonastale potrebe koje preduzetnici nastoje da zadovolje na nove načine. [2] Drugi ekonomski faktor predstavlja, štednja čiju su aglomeraciju obavili finansijski posrednici i učinili je raspoloživom za finansiranje novih projekata. U tom kontekstu, akumulirano bogatstvo je pretpostavka za uvećanje bogatstva. Privrede koje su izgubile ekonomsku vitalnost izgubile su ekonomske mogućnosti i/ili kapital. [14] U neekonomске faktore spadaju politički sistem, kultura, socijalna prohodnost i sl.

U razvijenim tržišnim privredama tokom 80-ih godina prošlog veka većina novih preduzetnika je dolazila iz sveta velikih korporacija. Procenjuje se da su osnivači u oko 6/5 preduzetničkih firmi visoke tehnologije bili bivši menadžeri velikih korporacija. Na primer, S. Wozniak ranih 1970-tih godina imao ideju o personalnom računaru dok je bio zaposlen u korporaciji Hewlett-Packard. Međutim, tu ideju je realizovao zajedno sa. Jobs osnivajući Apple Computers. Danas je ova korporacija jedina integralna informatička firma (hardver i softver u jednom proizvodu.) Tokom 1990-tih javlja se nov fenomen tzv. "vrtić preduzeća" U pitanju su preduzeća koja kao infrastrukturu koriste internet a čiji su osnivači mlađji ljudi bez poslovnog iskustva.

Jedan od glavnih razloga zašto su ekonomisti počeli da obraćaju pažnju na nova preduzeća je njihova sposobnost stvaranja novih radnih mesta. Istraživali smo i utvrdili da skoro 5/6 novih radnih mesta dolazi od malih preduzeća. Među malim preduzećima 1/3 predstavljaju preduzeća koja nisu starija od 10 godina.

U Srbiji je proces privatizacije državnog i društvenog kapitala stvorio vlasničku osnovu razvoja preduzetništva. Međutim, uspeh ne zavisi od karaktera vlasništva i njegovog porekla, već prevashodno od kvaliteta upravljanja. Menadžment tehnologija postaje glavna determinanta uspeha preduzeća i uopšte organizacionih sistema. Dok je glavni zadatak preduzetništva kod novih preduzeća stvaranje i primena preduzetničke ideje, kod postojećih preduzeća glavni zadatak preduzetništva je uvođenje promena. Glavne poluge promena su: informacioni sistem, istraživanje i razvoj i investicioni programi. Pri tome postoji tesna veza između istraživanja i razvoja i investicionog programa pošto obe aktivnosti imaju visok preduzetnički input. Pored toga, na razvoj preduzetništva utiču i državna regulativa i makroekonomska politika.

Anamneza i dijagnoza

U kreiranju i sprovođenju strategije, Srbija ima mnogo barijera. Odsustvo koncentracije napora, nerazumevanje prirode promena, visoki nivo tehničko-tehnološke zastarelosti, strukturna neusklađenost, privredna neravnoteža, izolacionizam, investiciona nesposobnost, nepostojanje selektivnog pristupa u transferu tehnologije, nizak nivo konkurentskog nastupa, neadekvatno definisanje svoje pozicije u međunarodnom okruženju, odsustvo kontrole i dominantnosti ciljeva ekonomije, mnoge neregularnosti u funkcionisanju privrede i države, politički nastupi bez pokrića, povećana neizvesnost od budućnosti i mnoge druge stvari, koje će u svakom slučaju biti važni dodaci kod definisanja budućih strategijskih opcija i za preduzeća i za privredu kao celinu i za državu. Zbog

nesposobnosti adekvatnog razumevanja sadašnjih i dolazećih situacija suočavamo se sa problemima kompleksnosti i haosa.

Srbija bi svake godine morala ostvarivati suficit u platnom bilansu od oko dve milijarde dolara da bi, bez korišćenja novih kredita, mogla regulisati tekući dug. Kamate se podmiruju iz tekućih transakcija i premda predstavljaju “oduzimanje” od nacionalnog dohotka, nemaju istu ni ekonomsku ni knjigovodstvenu prirodu kao otpлата glavnice. Pri sadašnjoj organizovanosti naše privrede, mogućnostima njenog izvoza i verovatne dinamike nerobnih stavki deviznog priliva, platnobilansni suficit od dve milijardi dolara nije moguć. Otuda će novo zaduživanje u inostranstvu od oko 1,5 milijarde dolara u proseku svake godine biti neophodno u narednim godinama. Nepovoljna strana ovog zaduživanja - pored one “klasične” koja pogadja svaku zemlju podjednako - je da buduće angažovanje dodatnih resursa neće biti za potrebe razvoja, odnosno povećanje proizvodnje već za regulisanje obaveza na osnovu ranije dobijene akumulacije.

Glavnice i kamate iznosiće oko 6,5-9% vrednosti BDP u toku naredne decenije uključujući i efekat deprecijacije nacionalne valute, odnosno odliv dohotka po osnovu prodaje inostranstvu ispod “domaće” cene koštanja izražene u dinarima. Za toliko će se morati smanjiti ukupna domaća potrošnja da bi se mogla uspostaviti ravnoteža između potrebnog suficita u platnom bilansu i agregatne tražnje. Pet odsto je potrebna mera smanjenja unutrašnje potrošnje bez obzira na to koliko iznosio porast društvenog proizvoda.

Smanjenje potrošnje je istovremeno razlog zašto će standard biti manji nego što korespondira ostvarenoj proizvodnji i uloženom naporu radnika. Proces plaćanja duga utiče na novac u kojem je on izražen, a to je u našem slučaju uglavnom dolar, koji vredi sada veću količinu roba iz Srbije nego kada je kredit korišten. Usled toga je i gubitak kupovne snage veći nego što je iznosila njegova dodatna vrednost u vreme kada su inostrani krediti dobijeni.

Preporuke

1. Koncentracija kapaciteta, koncentracija resursa i pozitivna koncentracija i selekcija kadrova kao sveto trojstvo ekonomske nauke.
2. Selekcija investicija kao najveći mogući vid štednje i stvaranje uslova za produktivno zapošljavanje nezaposlene radne snage.
3. Zaštita sopstvenih proizvođača.
4. Selekcija strategija koje počivaju na komparativnim prednostima u raspolaganju određenim vrstama resursa i to sa aspekta mogućnosti koncentracije napora u funkciji njenih realizacija.
5. Selu dati status urbane sredine a to znači pravo na razvoj.
6. Poljoprivreda kao baza industrijske proizvodnje ali i kao osnova tekuće potrošnje zahteva definisanje novog modela privredjivanja i treba da je u funkciji: prvo reafirmaciji svih onih vrednosti koje iz nje dolaze i drugo jer se pokazuje da je ona okosnica dugoročnog održivog razvoja.

Generalne i parcijalne strategije neophodno je da budu u korespondentnom odnosu sa matricom vrednosti. Matrica vrednosti podleže neprekidno promenama, što podrazumeva proces neprekidnog prilagođavanja i aktivnog povratnog delovanja na relaciji strategije – matrica vrednosti.

Iskorišćenost resursa (radne snage i kapitala) u pre i postehnološkim fazama, potrebno je da analiziramo i ocenjujemo iz pozicije materijalnih inputa i tokova outputa, ali i kroz odnos vrednosti opreme prema povećanju produktivnosti.

Polazeći od inputa koje zahtevaju određene tehnologije, očekivani outputi, treba da budu funkcija nivoa tehničke savremenosti, kvaliteta resursa i uposlenosti tehničkog i netehničkog osoblja.

Efikasnost i rentabilnost na nivou preduzeća, pretpostavka je stvaranja, povećanja i očuvanja konkurentske pozicije i trajanja.

Analiza ex post

Ekonomski sistem se može studirati na isti način kao i molekularna struktura. Medjusobna zavisnost delova sistema stvara situaciju gde promene u jednom smeru mogu proizvesti promene u kontrasmernu. To ukazuje da ekvilibrij (ravnoteža sistema) otkriva ciklički razvoj. To je protivno prevladavajućem evoluconizmu određenog vremena.

Postavlja se pitanje: da li su ekonomski i socijalni sistemi pokretne ravnoteže koje otkrivaju ciklički karakter promene?

Promene u raspodeli pokazuju da je distribucija bogatstva relativno stabilna. Svaki pokušaj da se ona promeni stvara kontrasnage koje vraćaju sistem u prvobitno stanje. Drastično smanjenje razlika je nemoguće jer bogati nalaze načine da zaštite vlastite interese.

Zaključak: ako je relativni udeo u "ekonomskom kolaču" stabilan, jedini način poboljšanja položaja siromašnih je povećanje "kolača". Ekonomske odluke su tada izbori koji odražavaju balans između potreba i prepreka za njihovo zadovoljenje. Stabilni ekvilibrij imamo kada promena u jednom delu sistema proizvodi promenu sistema koja minimizira ili okreće delovanje promene i vraća sistem u stanje ekvilibrija. Logičke akcije su predmet ekonomije, dok su nelogičke akcije sve ono što ne zadovoljava definiciju logičke akcije i predmet su sociologije. Naglašavamo da su u svakom periodu razvoja ekonomski procesi pod dominacijom elite. U smislu sentimentata elite su rentijeri ili špekulanti. Elite regrutiraju slične sebi a isključuju one koji ne dele njihove sentimente. Rezultat je da tokom vremena elite postaju homogene i predstavljaju otpor za promene. Potencijalna elita je izgubila svoju istorijsku šansu da to postane jednostavno kmpromitujuući sama sebe kao pretendenta za tu poziciju. Da li smo u traganju za argumentima koji će potkrepiti teorije o cirkulaciji elita, koje to zapravo nikada nisu bile niti će verovatno biti, preskočili ili izgubili dragoceno vreme? Homogene elite ranjive su i mogu biti oborene od onih koji su njihovi oponenti.

Preporuke ex ante

Brzina kojom promene nastaju je funkcija: vlasti i uticaja "elite" na nju kao i veštine kojom elite koriste moć, silu, kooptaciju i propagandu.

Kada i kako neelite (opozicija) bivaju alijenisane eksploatorskim aktivnostima, njihova alijenacija stvara pristisak koji onda prelazi kapacitet elita (vlasti) da primijenjuje silu i tada za rezultat imamo promenu kroz zamenu jednog tipa elite (vlasti) drugom. Pošto je nova vlast (bivša neelita a sada elita) bez iskustva ona je u

suštini regrut i što regrutacija duže traje, početna dominacija polako nestaje i gubi kredibilitet a nameravane promene su neizvesne. Promene u suštini izostaju, jer je vlast (elita) kočnica progresu, ona se ne snalazi sa izazovima budućnosti, ona teži da konzervira postojeće stanje, teži ekvilibrijumu i odustaje od radikalnih promena. Zaboravlja da je promena danas konstanta.

Pokazaće se da su ciklusi promena elita (vlasti) u korelacionom odnosu sa ekonomskim kretanjima. Ekonomske kontrakcije, ali i ekonomski rast i prosperitet dovodi do smenljivosti elita (vlasti). Ideološka verovanja od konzervativnih do krajnje radikalnih i liberalnih odgovaraju potrebama za promenama. Ishod je uvek neizvestan, jer promena može da nosi sa sobom i progres, ali i regres (nazadovanje). Promene se dešavaju kao posledica nagomilavanja dekadentnih elemenata u postojećoj vlasti ili garnituri - generaciji i narastanjem elemenata superiornog kvaliteta u neelitama (opoziciji - dolazećoj dominantnoj generaciji). Zašto na ovo ukazujemo? Zato što Ljudi reaguju na događaje na način kako se ovi filtriraju kroz prizme njihovih verovanja.

Verovanja pak osciliraju između dva pola: jedan gde je bitno "uverenje" dok je drugi "skepticiizam". U određenim periodima verovanja naglašavaju tradiciju i status quo.

Pokazaće se da je kauzalno modeliranje uzaludno. Umesto toga imamo međuzavisnost elementa društva na osnovu kojih možemo praviti generalizacije o dugoročnim obrascima promene.

Osnovni zaključak je da stvari osciliraju: loša vremena prate dobra vremena a onda dobra vremena prate loša. Nastaje ciklički karakter društvenih procesa koji se manifestuje preko tri paralelna ciklusa: ekonomski, javni između radikalizma i konzervativizma i centralizacije i decentralizacije moći.

Promene u sentimentima menjaju istorijski pravac. Država i njena ekonomija prolaze kroz periode uspona i padova najviše kao posledica promena u sentimentima koji ohrabruju ili sprečavaju inovacije, ekonomski rast, legitimiziraju ili sprečavaju političke pobune. Tada je kombinacija sa ljudima koji imaju razne talente i dispozicije nužni uslov kontinuiranog prosperiteta. U kriznim ali i tranzicionim vremenima tradicionalne norme i vrednosti počinju delovati zastarelo. Pravila se doživljavaju kao restriktivna i raste potreba da se socijalna klima relaksira. Tada se dovodi u pitanje autoritet i niz drugih ponašanja a tolerisanje ponašanja suprotnih normama društva dobijaju legitimitet i podvode se pod kriterijume normalnosti (mito, korupcija, veza, protekcija). Kazna koja izostaje poprima karakteristiku tolerancije. Liberalizacija prodiere kada se najednput počinje osećati da je društvo previše izgubljeno. Ljudi logički zaključuju da se toleriše previše "neodgovornog" ponašanja i tada se stvaraju uslovi za konzervativni protivudar. Tada na scenu stupaju ljudi koji žele da definišu sve veća ograničenja u ukupnim ponašanjima . Kada nam se dogodi liberalizacija tada nastaje po pravilu i procvat umetnosti, nauke, filozofije i trgovine. Suprotno liberalizmu, konzervativizam pogoduje religiji i nacionalizmu.

Neosporo je da Investicije dovode do ekonomskog rasta. Ali posle dugog perioda prosperiteta ekonomska infrastruktura biva promenjena i zahteva sve veće investicije. Pokazuje se da što je duži period prosperiteta to je veća verovatnoća da

će početi nedostajati kapital za dalji rast. Tad se postavlja pitanje ravnotežne dinamike razvoja.

Ekonomske kontrakcije nastaju kada imamo rast zasnovan na potrošnji jer se tada troše uštede i dolazi do sve većeg zaduživanja pa dugovi rastu i ne mogu se ažurirati. Posledica je porast konzervativnih vrednosti što znači da potrošnja opada, štednja počinje da raste i stvaraju se novi uslovi za početak nove ekonomske i društvene pozicije.

Literatura

1. Blomkvist, A.. Ch., Psychological aspects of values and risks. In: Risk and society: Studies of risk generation and reactions to risk, L. Sjober, Allen & Unwin, London/Boston/Sidney, 1987., str. 89-112
2. Burgelman, R. Designs for corporate enrepre-neurship in established firms, 1984: California Manegement Review, No.3.
3. Disaster prevention and mitigation: A compendioum of current knowledge. Vol. 7: Economic aspects, Office of the United Nations Relief Co-ordinator, Genf, United Nations, New York, 1979.
4. Douty, Ch. M., Disasters and charity: Some aspects of cooperative economic behaviour, The American Economic Review, Menasha, Wisc., 62 (1972), str. 580-590
5. Evers, A.: Umgang mit Unsicherheit: Zur sozialwissenschaftlichen Problematisierung einer sozialen Herausforderung. In: Risiko und Gesellschaft: Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1993, str. 339-374
6. Fischhoff, B., Slovic, P., Lichtenstein, S., Knowing what you want: Measuring labile values. In Decision making: Descriptive, normative and prescriptive interactions, Cambridge, Cambridge University Press, 1988. str. 398-421
7. Luhmann, N., Beobachtungen der Moderne, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1992.
8. Luhmann, N., Beobachtungen der Moderne, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1992.
9. Luhmann, N., Beobachtungen der Moderne, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1992.
10. Nagy, Gy., Kereslet a biztonsag irant - gazdasagelmeleti adalekok a kockazatelemzeshez, Tarsadalomkutato Intezet, Budapest, 1993
11. Stoner J., Freeman E., Management, 4th ed., 1989, Prentice Hall, New York
12. Todosijević R, Strategijski menadžment, Tom 2. Metode i tehnike, Ekonomski fakultet Subotica 2010g.
13. Todosijević Radmilo: Promenama do uspešnog preduzeća, „Prometej“, Novi Sad, 1996 g.
14. Todosijević R, Strategijski menadžment tom 1. Ekonomski fakltet Subotica 2010

15. Vester, F., Ballungsgebiete in der Krise: Vom Verstehen und Planen menschlicher Lebensraume, Deutscher Taschenbuch Verlag, Munchen, 1983.
 16. Wenger, D. E., Community response to disaster: Functional and structural alterations. In: Disaster theory and research [...], str. 14-47
 17. Wenger, D. E., Community response to disaster: Functional and structural alterations. In: Disaster theory and research [...], str. 14-47
 18. Wiedmann, P. M., Tabu, Sunde, Risiko: Veränderungen der gesellschaftlichen Wahrnehmung von Gefahrdungen. In: Risiko ist ein Konstrukt: Wahrnehmungen zur Risikowahnnehmung, Bayerische Ruckversicherung, Munchen, 1993, str. 43-67.
 19. Wright, J. E., Organizational prestige and task saliency in disaster. In: Disasters theory and research [...], str. 199-213
- Yutzi, D., Priorities in community response, ABS American Behavioral Scientist, Beverly Hills, Cal. 13. (1970) no. 3., str. 344-353